

В. Полтавець, І. Грига (НаУКМА, Київ)

ЗМІНИ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ ПІД ЧАС СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА (УКРАЇНА 90-х РОКІВ)

*"Жодна психічна величина не може зникнути,
не замінившись яким-небудь еквівалентом".*

*"Я вважаю, що не буде великим перебільшенням,
якщо я порівняю сучасну свідомість із душею люди-
ни, яка перенесла величезне духовне зворушення і
стала після цього вкрай невпевненою".*

К.Г.Юнг, "Проблема душі
сучасної людини" (1928)

Події духовного життя України в останні п'ять років визначаються різноманітними впливами, серед яких найголовнішими можна вважати: 1) подальший економічний спад, що останнім часом досяг рівня економічного колапсу; 2) раптове знецінення комуністичної ідеології та пов'язаний з цим ідеологічний і екзистенційний вакуум; 3) зростаюча екологічна небезпека в промислово розвинутих містах і в Чорнобильській зоні; 4) різке збільшення обсягів нової інформації, що суперечить звичним поглядам на матеріальний світ і суспільне життя.

Серед багатьох наслідків для духовного життя українського суспільства, зумовлених впливом цих факторів, слід відзначити, насамперед, зниження рівня психічного здоров'я великих верств населення, що спричинилося до зростання тривоги, агресивності, соціальної апатії.

© *В. Полтавець, І. Грига*. Зміни масової свідомості під час соціально-економічної кризи посткомуністичного суспільства (Україна 90-х років)

Зміни масової свідомості в Україні початку дев'яностих років нагадують процеси в духовному житті Німеччини, яка зазнала поразки в Першій світовій війні. Цей стан яскраво змалював Карл Юнг (1928), зазначивши, що з душею народу, як і окремої людини, суттєві зміни відбуваються тоді, коли вона переживає найбільші зворушення, перебуває в стані надзвичайної напруги. Такий період відзначається зверненням до нових духовних цінностей. Саме вони стають вкрай потрібними для адаптації суспільства в екстремальній ситуації. Стан громадської свідомості в Україні підтверджує цю тезу.

Не можна не погодитися з тим, що в наш час, як ніколи, варто прислухатися до слів Ф.Х.Кессиді, котрий, аналізуючи історію європейської цивілізації, зауважив, що "свого часу платнею за недооцінку ірраціонального в людині і суспільному житті була поразка грецької філософії (і всієї античної культури) в її зіткненні з християнською релігійно-міфічною вірою... Не такі вже й безпідставні побоювання, що аналогічна поразка чекає сучасну раціоналістично орієнтовану філософію та безтурботно-просвітительські роздуми частини суспільства в багатьох країнах світу" (цит. за А.Т.Щедрим, 1991).

Багато говориться і пишеться про "релігійне відродження" в сучасній Україні. Не менш часто згадується про "духовне відродження". Інколи здається, що багато хто вважає ці терміни і процеси, що за ними стоять, одним і тим самим. Але, якщо докладніше розглянути явища, позначені цими термінами, з'ясується їхня нетотожність, а іноді й протилежність.

Аналізуючи процеси відновлення релігійного світогляду в Україні, ми безумовно можемо говорити про різке збільшення кількості людей, які в тій чи іншій формі визнають існування Бога. Якщо офіційна радянська статистика стверджувала, що таких людей значно менше 10 відсотків, то сучасні соціологічні опитування свідчать, що майже 70 відсотків дорослого населення України на питання "Чи вірите Ви в Бога?" дають ствердну відповідь. Це значення наближається в останні роки до середньоєвропейських величин. Також можна без сумніву констатувати збільшення числа людей, котрі беруть участь у релігійній діяльності, релігійних практиках. Але, як свідчать дослідження С.В.Свистунова (1994), "зовнішня, формальна, декларована релігійність значно випереджає фактичну". Серед молоді, зокрема, відносно багато людей не знають відповідних релігійних догматів, молитов і не беруть участі в богослужіннях. Чи свідчить усе це про духовне відродження народу? Відповісти на це запитання, звичайно, вельми складно, і зміст відповіді цілком залежить від світогляду. Для тих, хто вважає, що будь-яка релігійність (не без винятків, звичайно) краща для духовного зростання, ніж її відсутність, релігійне відродження є проявом сучасного і запорукою ще інтенсивнішого в майбутньому духовного відродження.

З іншого боку, придивляючись до суті епідемічного процесу поширення різних проявів ірраціонального світогляду в Україні, можна цілком слушно дійти протилежних висновків.

Серед сформованих культів та нових релігійних груп багато є таких, що у своїй ідеології та практиках вкрай негативно ставляться як до реальних цінностей суспільства, так і до загальнолюдських цінностей. Однією з таких груп є Жива Церква Бога, або Велике Біле Братство (друга назва запозичена з термінології Ордену Розенкрейцерів), історія якого стала загальновідомою у світі. На прикладі його діяльності можна продемонструвати типовий варіант створення та розвитку нових культів в Україні.

Засновниками й лідерами цієї групи були Юрій Кривоногов та його дружина Марія Цвігун. Кривоногов — кандидат технічних наук, займався проблемою винаходу приладів, що впливають на людську психіку (цей факт приховано, але активно рекламувався), має досвід гіпнотизму. Як особистість характеризується жорстоким і невірноваженим. У письмовій продукції Братства іменує себе Юоаном Свамі, втіленим духом Авеля, поєднаною душею Іоана Хрестителя та Іоана Богослова. Цвігун — закінчила факультет жур-

налістики Київського державного університету, працювала на радіо й телебаченні. В 16 років вперше почула "голос", після чого почала вірити в потойбічне життя та можливість спілкування з "тим" світом. У квітні 1990 року вперше відчула, що має змогу виходити зі свого фізичного тіла. Разом із чоловіком проголосила себе особою, в яку втілились одночасно Ісус Христос та Діва Марія, яка зветься Марія Деві Христос і є "Первинною Абсолютною Формою Єдиного Творця Всевишнього, Вічного Світла".

Кривоногов і Цвігун створили вельми еклектичну й безглузду, зі сторонньої точки зору, систему світогляду, засновану на поглядах, запозичених із багатьох старих та найновіших релігійних течій. Християнство і буддизм, нумерологія й астрологія, парапсихологія й містика, неологізми та розірваність асоціацій створили дивовижну суміш, яка викладається примітивними віршами та істеричною прозою. Підкріплені значними коштами (їхнє джерело ще й досі не з'ясоване остаточно), що витрачались у тому числі на видання газети, книжок, буклетів та листівок, ці погляди привабили чимало людей, переважно молоді. Було створено жорстокий для послідовників і асоціальний культ. Його прихильники залишили свої родини, знехтували своїми соціальними обов'язками (праця, навчання), відмовились од притаманних сучасній молоді розваг та форм відпочинку, ігнорували елементарні гігієнічні норми. Все це мотивувалось тим, що невдовзі відбудеться всесвітня катастрофа, настане кінець світу, під час якого всі "невіруючі" загинуть і опиняться в пеклі, а всі "віруючі" (юсмаляни) почнуть справжнє щасливе життя поруч з Ісусом Христом. Коли прийшов час призначеного "кінця світу", десятки членів Братства, не чекаючи всесвітньої катастрофи, почали голодування для того, щоб померти у призначений час. Така смерть була, за їхніми словами, найзаповітнішою мрією в житті кожного з них. Ця ситуація створила значну напругу в суспільстві, набула розголосу у світовій пресі.

Викликав подив багатьох спостерігачів і фахівців у тому числі не сам факт появи друкованих нісенітниць, перенасичених пафосом (такої продукції повно в особистому архіві кожного психіатра), а сила їх впливу на десятки й сотні молодих людей, які зі скляними очима, ніби механічні іграшки, повторювали, поширювали, відстоювали це хаотичне нагромодження слів.

Дійшло до того, що, не маючи змоги логічно пояснити прояви такого впливу, багато хто з батьків прибічників цього культу, а згодом і деякі офіційні особи почали висловлювати думку про існування особливої апаратури, винайдені в таємних лабораторіях колишнього КДБ (згадаймо, що Кривоногов брав участь у таких дослідженнях), за допомогою якої молоді люди були "закодовані", "зомбовані", тобто механічно запрограмовані на таку діяльність. Сторонньому спостерігачеві ці погляди можуть видатися дивними, але людина, занурена в інформаційний потік сучасної України, добре знає, що сотні дипломованих лікарів і напівдипломованих цілителів щодня рекламують свої послуги з "кодування" та "програмування" хворих на алкоголізм або осіб з надмірною вагою тіла, що майже щодня в тій чи іншій популярній газеті можна прочитати роздуми вченого або кореспондента про використання "психотронної" зброї, яка за кілька хвилин здатна докорінно змінити свідомість окремої людини або й цілого натовпу. Тож для пересічної людини не видається занадто неймовірним існування подібної техніки в практиці релігійного культу.

Суттєво, що виникнення і діяльність цієї та подібних груп відбувається поряд із практично повною некомпетентністю як громадських організацій, так і державних установ, що повинні захищати громадян від нанесення їм моральної, матеріальної і фізичної шкоди.

Існують кілька поглядів щодо пояснення причин та можливих наслідків релігійного буму в Україні. Засновані на різних моделях розуміння співвідношень між суспільством і релігією, вони визначають різне ставлення до викладених вище фактів та тенденцій. Деякі з них самі виходять із релігійного

або спіритуалістичного світогляду, інші — застосовують більш-менш наукові підходи до аналізу релігійного життя в Україні.

Ці погляди не викладені як завершені концепції, а можуть бути реконструйовані з багатьох публікацій, виступів або практичних дій окремих осіб, приватних чи державних установ. Жодна з цих точок зору не пояснює всієї складності соціальних змін, що відбуваються, а висвітлює здебільшого якийсь аспект цих процесів, акцентуючи увагу на найбільш очевидних явищах. Справді наукові, системні дослідження — справа майбутнього.

Найбільш поширеною моделлю для пояснення релігійного буму, безумовно, є модель "заповнення ідеологічного вакууму". З цієї точки зору більшість верств населення, вихованих на офіційній комуністичній ідеології, опинилася в ситуації, коли політичні, моральні, етичні цінності, а дитинства засвоєні як загальноновизнана, зрозуміла і непорушна основа існування в світі, протягом 2-3 років були цілком зруйновані і навіть перетворилися у свою протилежність. А оскільки в екзистенційному вакуумі не може комфортно існувати ні окрема людина, ні суспільство в цілому, відбулося масове навернення неофітів, що раптом згадали про систему цінностей своїх дідів і прадідів. Тим більше, що ця система, хоч і була тривалий час маргіальною, не зникла цілковито з масової свідомості.

Зрозумілість та очевидність такої точки зору зробили її найбільш популярною серед фахівців, політичних та державних діячів, широких верств населення. Але, з іншого боку, її зрозумілість робить цій позиції погану послугу, створюючи враження, що в процесах суттєвих змін у масовій свідомості все гаразд і треба лише трохи зачекати, щоб сформувався новий (як усі сподіваються, вищий і досконаліший) рівень духовного життя. Без подальшої розробки концепція заповнення ідеологічного вакууму сприяє пасивності та всеядності, які в цьому випадку чомусь звать толерантністю. В ситуації соціальної кризи, яка супроводжується різким підвищенням рівня тривоги, ідеологічний вакуум спонтанно може заповнитись, скоріш за все, примітивними, архаїчними ідеями, одягненими в шати нових релігій, магічних та окультних систем пізнання світу. Хвиля ірраціоналізму й містицизму, яка дедалі більше заповнює інформаційний та ідеологічний простір України, створює відповідні соціальні настанови і через них все частіше формує поведінку людей.

Друга позиція, яка передбачає існування багатьох психопатологічних феноменів як приналежність різних ступенів Самоактуалізації та повного Самопізнання, має свої основи ідеї, що висловлювалися з кінця минулого сторіччя прибічниками теософії, інших містичних та окультних течій. Серед більш серйозних дослідників цю ідею відстоювали Роберто Асаджолі, Олдос Гакслі, Станіслав Гроф та їхні послідовники. Головною мотивацією цієї позиції є ідея про те, що духовний розвиток людини — "довга і нелегка мандрівка через невідомі землі, сповнені несподіваних труднощів і навіть небезпек" (Р.Асаджолі). Така трансформація часто-густо супроводжується нервовими і психічними розладами. Феноменологічно їх важко відрізнити від ознак деяких психічних захворювань і основою для диференціації в таких випадках може бути тільки з'ясування рушійних механізмів цих розладів.

Виходячи з цієї точки зору, слід вважати, що в наш час стрімко збільшується число людей, у яких ці розлади є ознакою не душевної хвороби, а інтенсивного пошуку власного шляху до усвідомлення сенсу життя. На думку цих дослідників, поява все більшої кількості людей, які у своєму духовному житті починають вірити в ідею Вищої Сили, відчують присутність у навколишньому світі незвичних для пересічної людини явищ, свідчить про те, що людство, чи принаймні якась його частина, поступово, але неухильно просувається до досягнення найвищих форм психічного буття, єднання із Всесвітом, який є для них духовною субстанцією. В Україні цю позицію відкрито відстоюють майже виключно представники нових релігійних течій та культів із сциєнтистською спрямованістю.

Несподіваним уявляється те, що, виходячи з усього, несвідомо цю позицію підтримують деякі владні структури, які цілком серйозно сприймають незвичну термінологію прихильників цього напрямку як нові наукові досягнення. Так, для вирішення політичних, правових та організаційних проблем щодо згаданого вище Великого Білого Братства чиновники Міністерства внутрішніх справ доручили провести експертизу діяльності цієї групи вчених, які іменували себе магістрами біомагнітології та психотроніки. Як типові представники авторитарного сайєнтологічного неорелігійного культу, ці вчені зайняли вкрай негативну позицію, вимагаючи від органів влади рішучих заходів по "розкодуванню", припиненню "біоенергетичного вампіризму" та інших подібних дій. При цьому найдієвішим засобом боротьби з впливами лідерів деяких культів вони пропонували "лікування біоенергетичними та психотронічними методиками", якими володіють тільки вони. Дуже далекі від наукової точки зору висновки цих вчених деякі владні структури були схильні покласти в основу законодавчих актів щодо Білого Братства та інших подібних груп.

Незважаючи на все це, було б передчасним, без проведення серйозних психологічних та соціологічних досліджень, цілком відкидати точку зору про те, що якась частина людей, що висловлюють нетрадиційні релігійні погляди, демонструють незвичні вірування, які часом нагадують типові психопатологічні ознаки, справді перебувають у стані пошуку нового світогляду і у зв'язку з цим вважають за зовнішню реальність прояви власного несвідомого, свою реакцію на розвиток особистості.

У процесі творення нової релігійності в Україні спостерігаються дві тенденції. Перша з них — це безмежний ірраціоналізм, який виявляє себе схильністю до найфантастичніших, наймістичніших, найдивовижніших вірувань. Його можна вважати наслідком майже повної інформаційної ізоляваності суспільства в минулому від джерел, нетрадиційної для пануючого матеріалістичного світогляду інформації.

Тільки невелика група фахівців знала про цікаві, але не підтверджені серйозними дослідженнями ідеї астрологи, парапсихології, хіромантії, графології та багатьох інших паранаук. Не дискутувалися в суспільстві (а це означає, що не мали контраргументів і практичної перевірки тисячами бажаючих) численні магічні та окультні практики.

Раптом протягом року злива такої інформації з'явилась у друкованому вигляді серед людей, для яких друковане слово тривалий час мало значення якщо й не абсолютної, то принаймні загальноновизнаної істини. З'ясувалося, що можна легко дізнатися про своє майбутнє, про особу, яку найкраще взяти за дружину, про термін підписання вигідного контракту, про свій "точний діагноз" і про те, як позбавитися своєї хвороби протягом кількох годин, проведених у м'якому кріслі біля телевізора.

Те, на що раніше треба було витратити масу зусиль, нервового напруження, виявилось до смішного простим. Треба тільки заплатити відносно невелику суму знавцеві або придбати відповідну книгу.

З іншого боку, в суспільстві, де наука довгий час користувалася незаперечним авторитетом, для багатьох людей актуальною стала потреба в раціональному поясненні релігійної догматики та основ незвичних явищ і практик, тобто потреба в *знанні*, а не *вірі*. Саме тому багато сект і культів, що останнім часом набувають поширення, своїми найпереконливішими доказами вважають не вислови своїх лідерів, а посилання на результати наукових досліджень (справжніх чи вигаданих), проведених у таємних лабораторіях ЦРУ, НАСА, КДБ або японських університетах (чомусь найбільш таємних і авторитетних).

Взагалі, ми й надалі спостерігаємо в багатьох людей вельми специфічний процес самопізнання, який, за влучним афоризмом А. Головахи та Є. Головахи, є "шлях пізнання, що веде до невігластва".

Ставши впливовим чинником формування суспільної свідомості, нове релігійне "відродження" в Україні неоднаково впливає на психічне здоров'я нашого народу, окремих його соціальних і демографічних груп. Поруч із зростанням рівня духовності спостерігається ще помітніша регресія в стані психічного здоров'я суспільства, яка виражається в зростанні занепокоєності, стурбованості, агресивності, апатії, песимізму. Особливо ці тенденції виражає молодь. Саме спроби заповнити той ідеологічний вакуум, який утворився після краху комуністичних ідей і втрати довір'я з різних причин до традиційних для України конфесій, бажання зменшити рівень тривоги і невпевненості, здобути духовні орієнтири в умовах нинішніх кризових явищ наводить молодь та інтелігенцію до нетрадиційних релігійних течій.

Особливу проблему становить поширення серед населення різних вірувань, які не супроводжуються вступом до релігійних об'єднань. Як правило, це стосується віри у вплив на долю і здоров'я людини якихось реальних чи ірраціональних зовнішніх сил (планет, НЛО, особливо "енергетичних" осіб тощо). У сфері охорони здоров'я спостерігається тенденція до пропаганди сумнівних рецептів миттєвого оздоровлення за допомогою магічних, містичних чи псевдонаукових практик. Збільшується кількість правопорушень, пов'язаних з окультизмом і магічними уявленнями.

Для кращого розуміння деструктивного потенціалу регресії, що відбувається у масовій свідомості, доцільно проаналізувати кілька ознак, притаманних цьому процесові.

Характеризуючи зміни, що сталися і продовжують зростати в тому самому напрямі, насамперед слід відзначити дедалі більше поширення філогенетично ранніх способів розуміння сенсу навколишніх подій, зміну або все більше поширення аутистичного, архаїчного та релігійного мислення на відміну од мислення раціонального.

Аутистичне мислення не як прояв психічного захворювання, а як спосіб пізнання, до якого за певних обставин вдаються практично здорові люди, було добре змальовано Є.Брейлером (1923). На його думку, головними ознаками цього способу мислення є:

- брак логічної основи;
- ігнорування часової послідовності подій;
- фантазування;
- емоційна заангажованість, тобто кататимність;
- символізація.

Всі ці риси дозволяють людині з таким баченням світу оперувати ним (подіями, об'єктами, стосунками) за своїм бажанням, що, з одного боку, знімає емоційну напругу, з іншого — створює для цієї людини ірреальну картину світу. Причому будь-яке розуміння цієї спотвореності, критичне ставлення до своїх висновків майже відсутнє.

Найхарактернішою рисою *архаїчного* (пралогічного, містичного) способу мислення, на відміну од свідомості алогічної та раціональної, є особливе уявлення про причини та наслідки подій, їхній взаємозв'язок. Воно не є алогічним, безсистемним або сповненим внутрішніх протиріч, як попереднє. Воно, навпаки, здійснюється за специфічними законами, але далекими від формальної чи діалектичної логіки. Архаїчне мислення базується на первісному анімізмі, гілозоїзмі, ототожненні суті довколишньої реальності з суттю психіки, мисленням. Оскільки за допомогою мислення та волі ми регулюємо свою поведінку, то інколи починаємо вважати, що навколишній світ також рухається під впливом чиеїсь думки і волі. Як зауважує Ю.М.Орлов (1991, с. 114), така впевненість виникає в дитинстві, коли всесвіт дитини підкорюється її бажанням: досить видати звук, як елементи всесвіту (мати, батько, члени родини) починають відповідно рухатися.

Важливою рисою архаїчного мислення, на відміну од мислення раціонального, є особливе уявлення про причини та наслідки подій, їхній взаємозв'язок.

Розпад засвоєних протягом життя кількох поколінь стереотипів розуміння соціальних процесів, поява дедалі більшої кількості непередбачуваних подій, які часто несуть у собі більш-менш значну загрозу, активізували найпростіший принцип визначення їх зв'язків — *post hoc, propter hoc*. Землетрус, повінь чи інша катастрофа, що сталася після відвідин певної місцевості певним політичним діячем, з такої точки зору не можуть бути випадковими, а пов'язуються в єдиний комплекс подій. Також не випадковими в цій системі мислення є неприємності в житті чи хвороби, які виникли саме у дні, згадані в черговому гороскопі.

Оскільки раціональні або наукові докази для таких зв'язків були відсутні в життєвому досвіді більшості людей, виникла потреба або в визнанні існування надприродних, магічних сил, або (коли таке припущення неприйнятне і здається неможливим) у створенні особливої науки, яка б "логічно", "на основі експериментів та розрахунків" обґрунтувала можливість цих зв'язків. Обидва ці шляхи знайшли широку основу в інформаційній зливі невідомих досі ірраціональних концепцій світу, маргінальних наук, які заповнили книжковий ринок і шпальти газет після 1985 року. Астрологія, хіромантия, уфологія, біла й чорна магія, теософія, безліч релігій, сект і культів набули в сучасній Україні офіційного статусу, даючи достатньо підстав для створення ірраціональних пояснень навколишнього світу.

Іншим характерним принципом побудови пралогічного мислення є принцип подібності: якщо дані об'єкти мають зовнішню схожість, то вони схожі й за своєю суттю і перебувають у певному зв'язку. Тому дії, спрямовані на один з об'єктів, можуть змінити інші. Магічні ритуали і сеанси екзорцизму, які поширюються останнім часом, дають багато прикладів такого мислення. Коли людина під впливом "мага", "чаклуна", перебуваючи в стані трансу, кричить неприродним голосом, робить хаотичні незрозумілі рухи, то для багатьох учасників цих дійств це незаперечний доказ того, що це не її рухи і звуки, а волення диявола, який перебуває в цій людині. Тому, впливаючи на цю людину, можна покарати і вигнати "самого".

Нарешті, принцип партиципації (контактності), основою якого є уявлення про перехід при контакті властивостей одного предмета на інший, поширився останнім часом у думках наших співвітчизників у вигляді деяких ідей біоенергетики. Вживання "зарядженої" води, прослуховування "заряджених" відео- і аудіозаписів, навіть з'їдання "заряджених" світловидів улюбленого мага, надрукованих у газеті, — магічні практики, для реалізації яких потрібна повна відсутність раціонального мислення, повний тріумф принципу партиципації і тріумф архаїчного мислення взагалі.

Простежуються певні аналогії між способами формування архаїчних ідей у масовій свідомості і типами формування маячних ідей давно відомих у загальній психопатології. Або більш-менш поступове визрівання, або кристалізація ідеї після тривалого періоду когнітивного дисонансу, який супроводжується виразною тривогою і напруженістю. Кристалізація ідеї в суспільстві відбувається після широкого розповсюдження якихось матеріалів (статті, книги, радіо- чи телепередачі), що містять у собі "переконливе" всеохоплююче пояснення подій. Так, у прикладі з політичним діячем і катастрофами "прояснення" відбулося після виходу у світ книги відомого письменника, де на багатьох сторінках із цитатами з Біблії, з фактами, які важко перевірити пересічній людині, яскраво, не без таланту доводилося, що цей політичний діяч є посланцем Сатани, а можливо, й самим Сатаною, який з'явився в світ у відповідності з багатьма пророцтвами для того, щоб зруйнувати Землю, знищити Боже царство. Після цього для багатьох людей "все" стало зрозумілим. І розпад імперії, і нестача харчів, і хвороби родичів, і остання сварка з дружиною. "Всемогутній Сатана шкодить скрізь".

Архаїчні ідеї як спосіб створення ірраціональної картини світу поступово стали домінуючими, почали формувати поведінку в соціумі. Засновані

на архаїчних уявленнях форми поведінки поширюються в суспільстві з величезною швидкістю й у величезних масштабах.

У зв'язку з тим, що серед лідерів нових релігійних груп, засновників нових культів чи активних поширювачів різних нетрадиційних поглядів значний відсоток складають особи, котрі мають суттєві психологічні проблеми, виразну психопатологічну симптоматику або й страждають на психічні захворювання, складне питання постає перед лікарями та соціальними службами, які займаються реабілітацією психічно хворих.

З одного боку, цим службам ще кілька років тому годі було й мріяти про те, щоб людині з тяжкою психічною хворобою, яка висловлює маячні ідеї, має галюцинації й непослідовне мислення, знайти престижну роботу з високою заробітною платнею і шанобливим ставленням з боку громадськості. В наші часи це стало можливим без будь-яких зусиль з боку зацікавлених професіоналів. Суспільство, переглянувши своє ставлення до певних думок і поглядів на матеріальний світ і громадське життя, само піднесло деякі групи психічно хворих на недосяжний для середньої людини рівень. Це стосується насамперед осіб, які відчують у собі можливість приймати і передавати думки на відстані, спілкуватися з іншими світами (з померлими, з мешканцями інших планет, з богами та ангелами, диявольськими силами тощо), передбачати майбутнє і, головне, тим чи іншим незвичним методом лікувати різні захворювання. Якщо за наявності таких ознак людина не демонструє надто значних відхилень у зовнішній поведінці, здатна підтримувати елементарний контакт, бажає спілкуватися і "допомагати" іншим, у нашій сучасності вона приречена на соціальний успіх. Учні й послідовники, працівники мас-медіа і захоплені глядачі (слухачі, читачі), кращі концертні зали і стадіони, повні співвітчизників, високі гонорари і слова — ось що чекає на таку людину.

Декілька прикладів.

Чаклун "відкрив" на одному з дніпровських островів родовище "райського каменю". Кожен, хто матиме його, перебуватиме в раю незалежно від кількості і якості гріхів. Покупців чимало.

Відьма в багатьох великих, містах України збрала повні стадіони бажаючих, пообіцявши вигнати з них чортів, бісів, злих духів.

Протягом 30 хвилин найпопулярніший телевізійний канал транслює бесіду кореспондента з особою, що має слухові та зорові галюцинації космічного змісту. При цьому найбільшу радість кореспондента викликають хвилини, коди хвора відтворює зміст "голосів" як звістку з інших світів.

Цілителька під час групових сеансів діагностує і лікує будь-які хвороби, включаючи онкологічні, за допомогою погляду.

Подібні приклади можна наводити нескінченно і, на жаль, доводиться констатувати, що психічнохворі в цьому переліку поступаються формально здоровим людям і за кількістю і за ступенем безглуздості дій та висловів. Можливо, знайдеться терпляча людина, яка зафіксує такі безглуздя нашого часу на згадку і застереження нащадкам.

Але до радості лікарів з приваду такого успіху реабілітаційної роботи додається непевність і тривога. Чи справді це так добре для суспільства, в якому ми живемо? Чи робить наше суспільство більш зрілим і дієздатним те, що ми обираємо собі за духовних наставників осіб із хворою психікою? Чи потрібно втручатися з пропозиціями медичної допомоги? Кому допомагати? Нарешті, що реально повинен робити в такій ситуації професіонал: радіти за хворого чи рятувати якимось способом (яким?) інших? А якщо серед них опиняться його знайомі, родимі, діти?

Такі питання в майже сюрреалістичній ситуації поки що не мають конкретних відповідей. Як можливий варіант доцільно розглянути спробу поділу соціальних позицій фахівця на професійну і громадянську. З точки зору

професійної позиції лікар або соціальний працівник зобов'язані сприяти хворому в досягненні максимально високого соціального статусу, зберегти професійну таємницю, звичайно, якщо діяльність хворого не загрожує безпосередньо життю або здоров'ю інших людей. З цієї позиції немає жодних підстав перешкоджати хворому займатися цілительством за допомогою, скажімо, своїх "біоенергетичних" або "позасенсорних" можливостей, тим паче, якщо він має для такого лікування ті самі дипломи короткотермінових курсів, посвідчення народного цілителя і таку саму ліцензію на свою діяльність від Міністерства охорони здоров'я, що і люди, які ніколи не звертались до психіатра.

А от з позиції громадянина лікар (як і кожна інтелігентна людина) має право не миритися з ситуацією, в якій свідомість суспільства завдяки постійному некритичному сприйманню регресує до світогляду пацієнта психіатричної лікарні, а в історичному аспекті — до рівня свідомості людства, яке жило в середньовіччі. Необхідність протидіяти цьому процесові, який, використовуючи влучний вираз Геракліта, можна називати *енанціодромією* (рух у зворотному напрямі), постійно зростає. Звичайно, ця протидія не може бути ні забороною поширення якоїсь інформації, ні боротьбою з її носіями. Єдиний цивілізований шлях такої протидії — надавати суспільству серйозні наукові дані про ті чи інші матеріальні або соціальні процеси, демонструвати і пропагувати більш конструктивні ідеї, способи поведінки, особливості світогляду. На жаль, до цього часу перевагу в обсягах інформації, її активності, привабливості мають зовсім інші соціальні сили.